

T A
Č R

Tento projekt je spolufinancován se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu ÉTA.

www.tacr.cz

Výzkum užitečný pro společnost.

Mapy panství a velkostatků jako příklad specifických hospodářských kartografických produktů 19. století

průvodní zpráva ke Specializované mapě s odborným obsahem

Mapa je zpracována v rámci projektu TA ČR, programu Éta, č. TL03000264 „*Správa území v prostoru a čase*“.

Předkladatelem mapy je České vysoké učení technické v Praze.

Zpracovali: Ing. Tomáš Janata, Ph.D., Ing. Jiří Krejčí a prof. Ing. Jiří Cajthaml, Ph.D.

Fakulta stavební, ČVUT v Praze, 2023

B (výsledek aplikovaný)

1. N_{map}

2. 2023

3. Ing. Tomáš Janata, Ph.D., Ing. Jiří Krejčí, prof. Ing. Jiří Cajthaml, Ph.D.

4. Mapy panství a velkostatků jako příklad specifických hospodářských kartografických produktů 19. století – soubor map

5. TL03000264

6. veřejně dostupná webová mapová aplikace na adrese

<http://spravauzemi.namapach.cz/vystupy.html>

7. Fakulta stavební, ČVUT v Praze

1)

Předkládaná specializovaná mapa je výsledkem projektu **TA ČR Éta TL03000264: *Správa území v prostoru a čase*** řešitele Fakulta stavební ČVUT v Praze.

Digitální verze tohoto dokumentu v PDF včetně všech výstupů je k dispozici na webové stránce projektu: <http://spravauzemi.namapach.cz/vystupy.html>.

2)

I) **Cílem** předkládaného výsledku je zpřístupnit zajímavý specifický kartografický produkt, kterým jsou mapy panství a velkostatků, pořizované zpravidla šlechtickými majiteli panství a dalších hospodářských jednotek mezi koncem 18. a začátkem 20. století.

II) Popis specializované mapy

Specializovaná mapa zobrazuje digitalizáty map panství a velkostatků pořízených mezi roky 1725 a 1918 v historické zemi Čechy. Jedná se z licenčních a prostorových důvodů pouze o výběr, jelikož všechny mapy panství jsou nejen dislokovány na mnoha organizačně nesouvisejících a mnohdy i delimitačně neodpovídajících lokalitách, navíc jsou často jen kusé informace o jejich existenci a detailech jejich pořízení.

Některé regiony jsou také zpracovány šíře, ve více exemplářích či různě funkčně zaměřených dílech, v mnoha především menších panstvích se mapy nedochovaly anebo mohou být součástí fondů ještě neinventarizovaných, případně je jejich dislokace neznámá. Svou roli hraje také hospodářská síla daného celku a stupeň organizace. Např. některá rozsáhlá jihočeská panství měla své centrální ekonomické kanceláře, jež zajišťovaly mimo jiné agendy právě také pořizování map území pod svou správou.

Mapy panství a jejich historický význam

Mapy panství patří mezi nejdůležitější historické dokumenty, které detailně zobrazují menší územní celky. Panství (německy *Herrschaft*, latinsky *dominium*) označovalo soubor soukromého majetku v držení jedné rodiny, šlechtického rodu či církevní instituce. Panství, která plnila jak ekonomickou, tak správní funkci, byla nejnižšími správními jednotkami až do roku 1848, kdy bylo zrušeno poddanství. Tato zásadní reforma vedla k transformaci správní struktury těchto území, nicméně mnohá panství si udržela svou kontinuitu i v následujících desetiletích, což je patrné z dochovaných historických pramenů (Hledíková, Janák, Dobeš 2005; Severa, Kamenická 2016). Význam panství v hospodářském a správním vývoji českých zemí byl zásadní, protože umožňovala centralizovanou správu majetku a organizaci zemědělských a jiných hospodářských aktivit. Panství hrála klíčovou roli nejen v každodenním životě venkovského obyvatelstva, ale také ve fungování širší ekonomiky a společnosti.

Vývoj map

Mapy panství vznikaly od 16. století především z ekonomických důvodů. Původně se jednalo o jednoduché náčrtky, které sloužily k základní evidenci pozemkového vlastnictví. Postupem času se tyto náčrtky vyvinuly v detailní a rozsáhlé mapy, nezbytné pro správu

velkostatků. Zvyšování požadavků na vyšší finanční výnosy z půdy zahrnovalo zakládání rybníků, hospodářských provozů a zvyšování daní, což vedlo k nutnosti přesné evidence majetku. Mapy sloužily jako nástroj inventarizace a byly nezbytné pro správní a hospodářskou evidenci (Honl 1960). Od 18. století se mapy panství staly důležitými dokumenty nejen pro reprezentační účely, ale i pro praktické potřeby správy velkostatků (Obr. 1). V českých zemích je toto období často označováno jako "století generálních map velkostatků" (Tlapák 1957). Vývoj těchto map byl ovlivněn i spory o hranice pozemků, potřebou jejich přeměření a odhady při prodejích a směnách, což dokládají historické prameny (Burdová 1979). Mapy se staly klíčovým nástrojem pro dokumentaci a správu rozsáhlých majetkových komplexů.

Vznik map panství byl výsledkem spolupráce mezi objednavateli, často šlechtickými nebo církevními vrchnostmi, a tvůrci map, kteří byli odborníky v zeměměřictví. Objednavatelé měli jasný záměr, jak by mapy měly vypadat a pro jaké účely měly sloužit. Disponovali také finančními prostředky potřebnými k realizaci těchto map (Šimůnek 2018). Tvůrci map byli nejčastěji zemští nebo vrchnostenští měřiči, kteří byli školení předchůdci dnešních geodetů. Tito měřiči pracovali buď přímo pro velkostatky, nebo byli najímáni na jednotlivé projekty. Na větších panstvích byli měřiči často najímáni zámožnými vrchnostmi a jejich úkolem bylo přesné vyměřování panství (Honl 1958; Roubík 1965; Burdová 1986). Proces tvorby map zahrnoval detailní plánování, zaměřování a kreslení, což vyžadovalo vysokou úroveň odborných znalostí a dovedností. Někdy mapy vytvářeli i další zaměstnanci, jako hospodářští a lesní úředníci, kteří díky svým znalostem území přispívali k jejich přesnosti. Tento proces spolupráce mezi objednavateli a tvůrci map vedl k vytvoření detailních a přesných map, které byly nezbytné pro správu a evidenci majetku (Tůmová 2018).

Obr. 1 Ukázka starší mapy panství (Mirošov) z roku 1760, tedy ještě z „předgeodetické“ doby

Typologie a obsah

Mapy panství jsou detailními zobrazeními území, které poskytují širokou škálu informací o přírodních poměrech, vodních tocích, zalesnění, hospodářských provozech a osídlení. Tyto mapy zachycují různé aspekty krajiny, jako jsou stávající i zaniklé rybníky, náhony, splavy, mosty, jezy a aleje. Díky své podrobnosti jsou cenným zdrojem informací pro studium přírodních poměrů a historického vývoje krajiny (Roubík 1961). Mapy zahrnují různé typy, jako jsou vodohospodářské mapy, lesnické mapy, těžební mapy, silniční mapy a hraniční mapy. Každý z těchto typů map poskytuje specifické informace, které jsou důležité pro různé aspekty správy a hospodaření na panstvích. Vývoj těchto map reflektoval postupně stoupající potřeby hospodářské evidence a zlepšující se zeměměřické techniky. V Anglii například počty těchto map stouply již od roku 1550 v důsledku zlepšení měřicích technik a potřeb usnadnění prodeje církevní půdy po zrušení klášterů (Butlin 1993). Podobný vývoj probíhal i v dalších zemích, kde byly mapy panství vytvářeny podle specifických ekonomických a sociálních potřeb. Produkce map menších územních celků se přizpůsobovala místním podmínkám a potřebám, což vedlo k vytvoření širokého spektra mapových děl.

Mapy panství jsou většinou rukopisné, s výjimkou některých tištěných exemplářů z počátku 19. století, kdy byl využíván barevný litografický tisk. Rukopisné mapy zahrnují i tzv. mapy malované, které stojí typologicky mezi krajinomalbou a mapou (Šimůnek 2012, Obr. 2). Tyto mapy sloužily primárně pro reprezentační účely, ale postupně se jejich funkce změnila k více praktickému a evidenčnímu využití. V první polovině 19. století, s rozvojem stabilního katastru v habsburské monarchii, došlo k úpadku map panství, protože nový katastr přinesl podrobnější a přesnější mapy (Tůmová 2015). Mapy panství jsou uchovávány v paměťových institucích, archivech, knihovnách a muzeích. Jsou důležitým historickým pramenem pro studium hospodářské a správní historie. Stav jejich dochování je různý, ale mnoho z nich je stále dostupných pro studium. Tento bohatý archivní materiál poskytuje cenné informace o historickém vývoji území a jeho správě, což je důležité pro pochopení minulosti a jejího vlivu na současnost. Mapy panství a podobné kartografické dokumenty byly produkovány různými společnostmi po celém světě a jejich dochované exempláře jsou cenným zdrojem informací pro historiky a další výzkumníky, kteří studují historický vývoj území a jeho správní struktury.

Obr. 2 Výřez z mapy velkostatku Horšovský Týn, datováno 1875

Technický komentář

Všechny předkládané mapy byly zpracovány s využitím geografických informačních systémů a představují velkoformátová mapová díla vytvářená v různé době využitím různých prostředků.

Jedná se o mapy ostrovní, zobrazující zpravidla jedno příslušné panství (po r. 1848 územní rozsah velkostatku), případně jeho část. V některých případech se jedná i o funkčně vymezený obsah, např. lesní plány, hospodářské mapy apod.

Výstupem je webová mapová aplikace, umožňující prohlížení vybraných elektronicky zpracovaných (digitalizovaných a georeferencovaných) kartografických dokumentů a jejich komparaci. V aplikaci je doplněno množství relevantních podkladových map umožňující lepší usazení historické reality do geografického prostoru. Data je možné formou mapové služby na portálu ArcGIS Online využít také k připojení do geografických informačních systémů.

Je třeba také poukázat na fakt, že je značný rozdíl v přesnosti map, pořizovaných v jakési ‚předgeodetické době‘, tedy před platností císařského patentu z r. 1817 o pořízení geodetických základů pro následné budování tzv. stabilního katastru, které v kladném smyslu významně ovlivnilo přesnost map pořizovaných od 2. čtvrtiny 19. století až do pozemkové reformy. Přesnost georeferencování (polohového usazení do souřadnicového systému) map z této doby je pro potřeby studia krajiny více než vyhovující (zpravidla se zde jedná o střední chybu polohovou dosahující max. hodnot nižších desítek metrů, výjimečně více při rozsáhlých panstvích, jejichž mapový obraz byl např. komponován z několika dílů, jedná se o podlepené rozřezané mapy apod.). Mapy z doby před budováním geodetických sítí však vykazují mnohdy odchylky i v řádu stovek metrů (což je v souladu s přesností I. vojenského mapování, jež – případně ve formě nějakých derivátů – mohlo být pro jejich pořizování využito). Georeferencování takových map, nemá-li dojít k výraznému odchylování se od skutečnosti, poté není možné provést bez značné deformace mapového obrazu (Cajthaml 2012). V případě předkládané mapy však bylo upřednostněno zachování mapového obrazu v rozumné míře nedeformovaném stavu a k odchylkám oproti mapovému podkladu tedy dochází, což je však v souladu s možnostmi tehdejších zeměměřičů a topografů při přípravě těchto kartografických děl. Při komparaci děl s (historickou) realitou je třeba mít tato polohová omezení na paměti.

Mapová aplikace

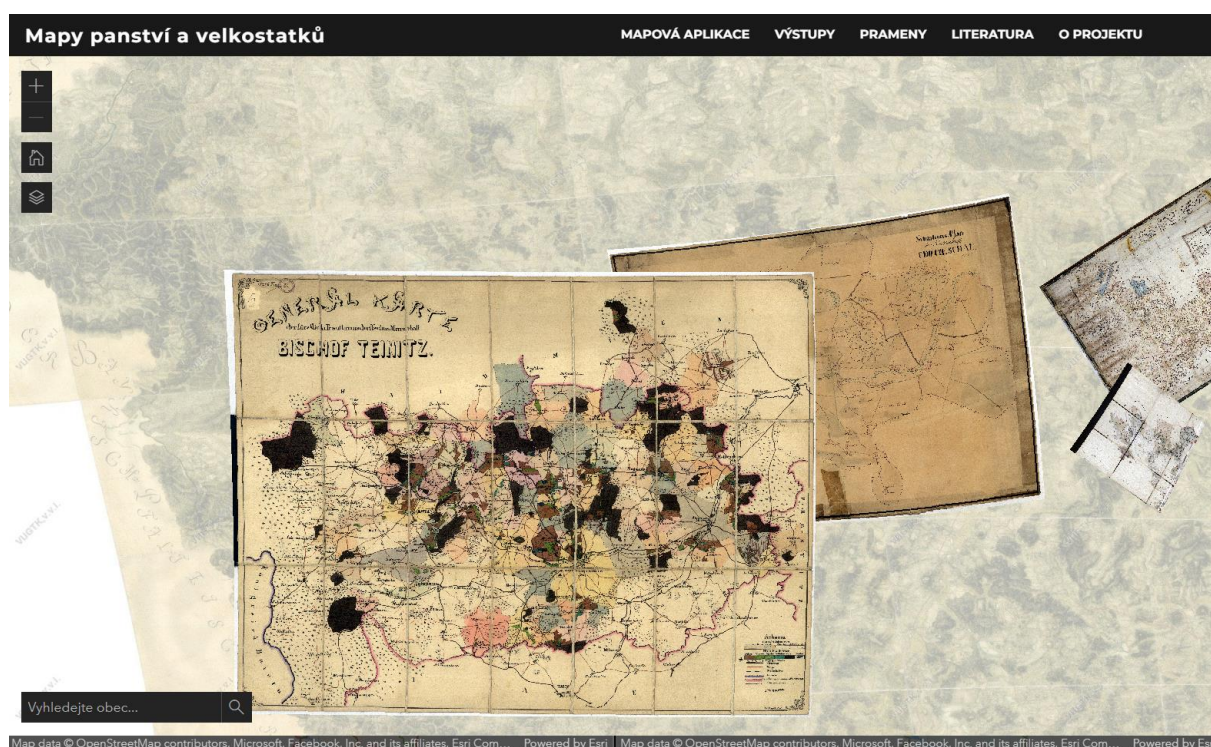
<http://spravauzemi.namapach.cz/map/mapp-panstvi.html>

III) Návrh využití

Prezentovaný soubor map panství a velkostatků poskytuje dílčí pohled na vývoj těchto specifických kartografických produktů v období 18. a zejména 19. století v prostoru korunní země Čechy rakouského císařství.

Mapy jsou prezentovány jako webová mapová aplikace, kterou je možné prohlížet online ve webovém prohlížeči (Obr. 3), případně připojit do GIS software a využít ji k dalším analýzám vývoje územního členění.

Hlavními uživateli mapy se předpokládají mimo odborných pracovníků pamětových institucí (archivů, knihoven či muzeí) také odborníci na vývoj krajiny a urbanizaci (historičtí, kulturní či sociální geografové, kartografové, historici, archeologové, etnografové či urbanisté) a přirozeně i poučená laická veřejnost se zájmem o historii, vývoj osídlení, využívání krajiny apod.

Obr. 3 Ukázka práce s mapovou aplikací – mapy zobrazené nad vrstvou I. vojenského mapování

Zdroje

- BURDOVÁ, P. (1979): Mapové přílohy českých desek zemských. Archivní časopis, 29, 2, 86–92.
- BURDOVÁ, P. (1986): Úřad desk zemských. Sborník archivních prací, 36, 367–370
- BUTLIN, R. A. (1993): Historical Geography. Through the Gates of Space and Time. Arnold, London.
- CAJTHAML, J. (2012): Analýza starých map v digitálním prostředí na příkladu Müllero-vých map Čech a Moravy. ČVUT v Praze, Praha.
- HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. (2005): Dějiny správy v českých zemích: od počátku státu po současnost. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- HONL, I. (1958): Přísežní měřiči u desk zemských. Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky, 4, 141–159
- HONL, I. (1960): K rozvoji map velkostatků v 18. a na začátku 19. století. Archivní časopis, 10, 221–227.
- ROUBÍK, F. (1961): Rukopisné mapy od 16. do poloviny 18. století ve Státním ústředním archivu v Praze. Sborník archivních prací, 11, 138–186.
- SEVERA, M., KAMENICKÁ, M. (2016): Východočeská panství na mapách. Katalog výstavy. Státní oblastní archiv v Zámrsku, Zámrsk
- ŠIMŮNEK, R. (2018): Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750. Historický ústav AV ČR. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- TLAPÁK, J. (1957): Podblanicko na starých mapách velkostatků. Benešov, Sborník vlasti-vědných prací z Podblanicka, 117–127.
- TŮMOVÁ, M. (2015): Mapy colloredo-mansfeldského panství Opočno z let 1749–1880. Historická geografie, 41, 1, 23–45.